

ЗОЛОТІ ПРИКРАСИ З МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО КУРГАНУ У ФОНДАХ МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО МІСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У травні 1954 р. до фондів Мелітопольського міського краєзнавчого музею надійшли золоті прикраси зі скіфської поховальної пам'ятки, нині відомої як Мелітопольський курган. Ці археологічні знахідки потрапили до фондів завдяки науковому співробітнику музею Н.Й. Волчкової та директору Ф.Ф. Кулику, які здійснювали на пам'ятці попередні розкопки.

Як відомо, прикраси було введено до наукового обігу ще 1955 р. Саме тоді науковий співробітник Інституту археології АН УРСР, доктор історичних наук О.І.Тереножкін доповів про розкопки кургану на Сесії відділення історичних наук АН СРСР у Москві та опублікував коротке повідомлення про результати дослідження пам'ятки у збірнику коротких повідомлень Інституту археології АН УРСР¹. Однак ще за рік до того про знахідки стало відомо широкому загалу. У мелітопольській газеті “Радянський степ” 2 червня 1954 р. з'явилося повідомлення директора МКМ Ф. Кулика про розкопки². 12 вересня того ж року, за два дні після завершення розкопок, у газеті було опубліковано статтю О.І. Тереножкіна про Мелітопольський курган³. Тоді ж, у вересні, газета повідомила читачів про те, що знахідки з кургану з'явилися і в музейній експозиції: “Яскраво і любовно оформлений стенд, присвячений розкопкам скіфського кургану. Тут представлені золоті і бронзові речі, кістки, стріли, великий глек для вина (амфора), знайдені в кургані”⁴.

Метою даної публікації є огляд золотих прикрас з Мелітопольського кургану в колекції МКМ, а також публікацій, у яких ці знахідки використовують як аналогії.

Загальна кількість прикрас — 196 одиниць (номери 2–197 за групою зберігання “Археологія”). Повний перелік знахідок наведено у відомій монографії О.І. Тереножкіна та Б.М. Мозолевського “Мелітопольський курган”⁵. Наведемо його ще раз за серіями:

1. Начільна стрічка, розламана на три частини. Розміри 35,4×2,1 см, вага 16,32 г. Виготовлена з золота проби 600–

650. З верхнього краю та з торців має парні отвори для нашивання. Орнамент схематичний, розміщений на площині двома горизонтальними поясками. Верхній знаходиться між двома рельєфними лініями і складається з двох вертикальних рисочок та кружечків, що чергуються між собою. Нижній пояс заповнено половинками восьмишестюсткової пальмети, що розташовані у ряд симетрично на лівій і правій половинах, тож у центрі вони утворюють цілу пальмету.

2. Бляшка кругла із зображенням чоловічої голови у короні вліво. Розмір 2,5 см, вага 0,896 г. Виготовлена з золота проби 500–550. На голові чоловіка — пов'язка з зубчатою оббивкою, що має ззаду чотири паралельні кінці. Зубці оббивки спрямовані вгору і надають пов'язці вигляду корони. Край бляшки обведений обідком псевдозерні і має чотири отвори для нашивання.
3. Бляшка кругла з зображенням голови Афіни у шоломі з маскою лева. Розмір 2,4 см, вага 0,906 г. Виготовлена з золота проби 600. Обличчя людини повернуте ліворуч, морда лева — у профіль праворуч. Верхню частину шолома увінчано валиком, що імітує гребінь. Козирок над чолом людини переходить у завитки, один з яких має рогоподібну форму.
4. Бляшки круглі з зображенням бородатої чоловічої голови у профіль вправо (7 шт.). Розміри 2,3–2,4 см, вага від 0,768 до 1,115 г. Виготовлені з золота проби 500–550. Облямовані обідком псевдозерні. По краю — чотири отвори для нашивання.
5. Бляшка кругла з зображенням жіночої голови у профіль вліво. Розмір 1,7 см, вага 0,344 г. Пробу золота не визначено. Профіль суворий, з прямим носом, що продовжує лінію лоба. Волосся укладене правильними пасмами. На шії — два валики, що, вочевидь, імітують намисто. По краю бляшку обведено обідком дрібної псевдозерні та зроблено три отвори для нашивання.
6. Маски овальні дрібні (2 шт.). Розміри 1×0,9 та 1×1 см, вага 0,337 та 0,289 г. Виготовлені з золота проби 750. Являють собою грубе зображення людської маски. По краю — грубий обідок псевдозерні та 2–3 отвори для нашивання.

7. Бляшки круглі з зображенням чоловічої голови у профіль вліво в шоломі (5 шт.). Розміри 0,8–0,9 см, вага від 0,114 до 0,204 г. Виготовлені з золота проби 750.
8. Бляшки опуклі у вигляді голови ведра (2 шт.). Розміри 2,8×1,5 та 3,1×1,1 см, вага 1,007 та 0,947 г. Виготовлені з золота проби 800. Мають три отвори для нашивання.
9. Бляшки овальні з зображенням лева, що лежить (5 шт.). Розміри 3,8–3,9×2–2,1 см, вага від 1,502 до 2,066 г. Виготовлені з золота проби 700–750. Голова лева повернута у фас і знаходиться на передніх лапах. По краях — обідок з псевдозерні та чотири отвори для нашивання.
10. Бляшки ажурні довгі з фігурками лева та пантери (6 шт.). У переліку, наведеному в монографії, вказано, що одна з бляшок розламана, розміри решти коливаються від 3,5×1,1 до 4,2–4,7×1,3 см, вага від 0,620 до 1,066 г. Ознайомлення з обліковою документацією показало, що дана бляшка є неушкодженою. Виготовлені з золота проби 600–650. Виконані у вигляді прямих ажурних стрічок з зображенням лева та пантери, які присіли на передні лапи. Знизу й зверху — кантики з псевдозерні.
11. Бляшки ажурні довгі з фігурками бджоли та павука (2 шт.). Розміри 4,2–4,3×1,3 см, вага 0,736 та 0,769 г. Виготовлені з золота проби 600–650. Виконані у формі ажурних прямих стрічок з зображенням бджоли та павука, які повзуть один одному назустріч. Знизу й зверху — кантики з псевдозерні.
12. Бляшки напівсферичні з петлею (66 шт.). Розміри 0,6–0,7 та 1–1,1 см, вага від 0,148 до 0,791 г. Виготовлені з золота проби 700–720 та 750.
13. Бляшки трикутні з псевдозерню (70 шт.). Розміри від 1,25×1,50×1,50 см до 1,70×1,70×1,60 см, вага від 0,127 до 0,605 г. Виготовлені з золота проби 500–550, 700–720, 650–700, 750. Великі коливання у розмірах свідчать про неохайну техніку виготовлення бляшок та відсутність чітких стандартів виробництва.
14. Рубчасті пронизки (10 шт.). Розміри від 0,7×0,25 до 0,9×0,3 см, вага від 0,070 до 0,132 г. Виготовлені з золота проби 400, 500, 750.

15. Підвіски грушоподібні (13 шт.). Розміри 1,95×0,85, 2,00×0,80, 2,00×0,85 см, вага від 0,718 до 0,946 г. Виготовлені з золота проби 500.

Усі золоті прикраси з Мелітопольського кургану, що зараз знаходяться у колекції МКМ, вже на момент розкопок вважалися масовими виробами. Втім, незважаючи на це, вони і досі привертають увагу фахівців.

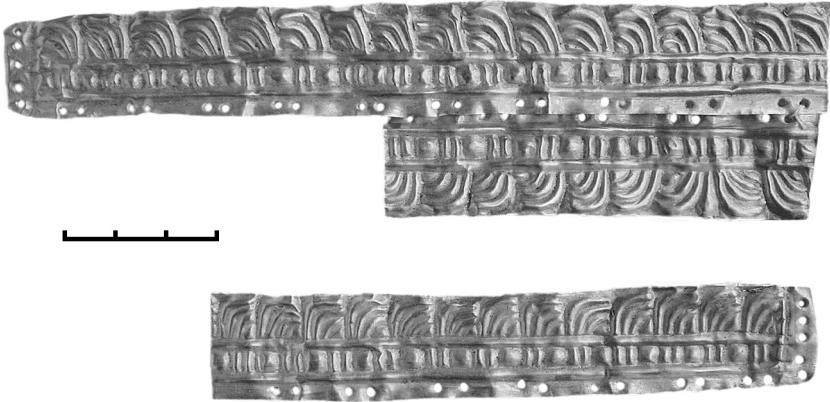

Рис. 1. Начільна стрічка (метопіда).

Начільна стрічка (метопіда) (рис. 1) привернула увагу дослідників ще у 80-ті роки минулого століття. Її наводить у своїй публікації Т.В. Мірошина, згадуючи у переліку курганів, де були знайдені частини жіночих головних уборів⁶. Згадує її і Л.С. Клочко, описуючи метопіди з рослинним орнаментом⁷.

Пластинки, вирізані за контуром зображення голови Афіни у шоломі з маскою лева (рис. 2). були використані Г.О. Грібковою у публікації “Образ Афіни в ювелірному мистецтві Північного Причорномор’я”. Дослідниця порівняла їх із пластинами з кургану № 29 поблизу с. Вільна Україна Херсонської області. На її думку, пластини з Херсонщини подібні до мелітопольських і могли бути викарбувані одним штампом або, принаймні, в одному центрі⁸.

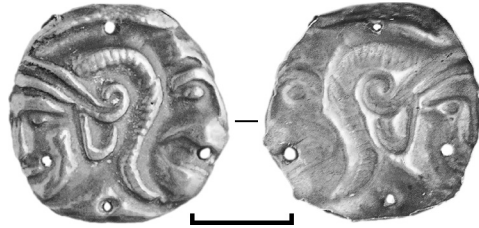

Рис. 2. Бляшка з головою Афіни.

Бляшки із зображеннями бджоли та павука (зображення першої комахи залишається предметом дискусій — деякі дослідники у ній вбачають муху) (рис. 3) зацікавили науковців С.В. Поліна та А.І. Кубишева, які впродовж 1979–1981 р. проводили розкопки курганів між річками Великий та Малий Утлюк (на території Якимівського району Запорізької області). Аналогічні прикраси науковці виявили у парному похованні кургану 4 на території с. Володимирівка⁹.

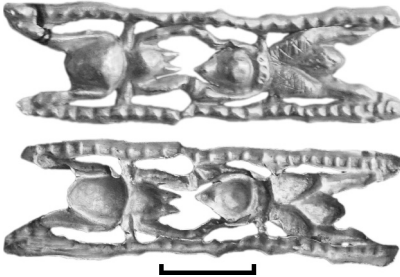

Рис. 3. Бляшка з зображенням павука та бджоли.

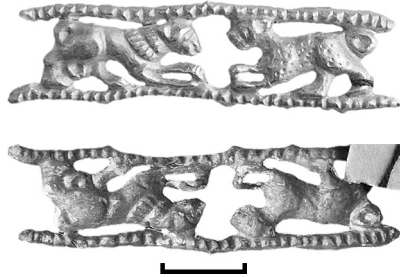

Рис. 4. Бляшка із зображенням лева та пантери.

Об'єктами дослідження О.В. Триколенко та С.Т. Триколенко стали пластинки із зображеннями комах: бджоли та павука, а також — хижаків: лева та пантери (рис. 4). На міжнародній науковій конференції “Музейні читання” 2000 р. О.В. Триколенко виступила з доповіддю, у якій висунула версію, що на платівках з бджолою та павуком відтворена сцена протиборства двох істот, побачена у природі. На думку дослідниці, павуки, ймовірно за все, належать до виду “південноросійський тарантул”, а комахи схожі на бджіл медоносних. На думку О.В. Триколенко, образи на платівках також мають певні риси подібності з іншими павукоподібними та перетинчастокрилими (бджолами та осама)¹⁰. У доповіді “Про центр виготовлення пластинок із зображеннями комах та тварин із скіфських курганів Північного Причорномор'я” на міжнародній науковій конференції “Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки” (2010 р.) дослідниці О.В. Триколенко та С.Т. Триколенко висловили припущення про те, що образи лева та пантери є похідними від зображення цих тварин на ампіку — золотій діадемі — з поховання жінки у кургані Три Брати поблизу Керчі. Підставою для такого висновку послужила цілковита подібність художнього відбору: на діадемі так само показано протистояння

лева та пантери з тими самими рухами. Саме ж зображення на ампіку, на їхню думку, могло походити або від “Саркофагу Олександра” з Сідону, або з іншого невідомого твору. Що ж стосується платівок із зображенням бджоли та павука, то, на думку дослідниць, “на платівках з маленькими істотами зображена, взята з природи Булганакського степу сценка добування дорожньою осою виду “криптохіл червонуватий” павука для забезпечення їжею своєї личинки”¹¹.

Нашивні пластинки з Мелітопольського кургану як аналогії широко використовувала О.О. Фіалко для введення до наукового обігу золотих бляшок з кургану Огуз. Це, зокрема, пластинки у вигляді голови Афіни, чоловічої голови (профіль вправо), бляшки з зображенням павука та бджоли (мухи), трикутники з псевдозерню (рис. 5,1), напівсферичні бляшки-гудзики (рис. 5,2)¹².

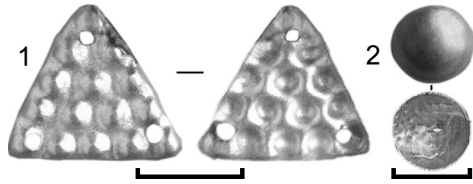

Рис. 5. 1 – трикутна бляшка з псевдозерню; 2 – напівсферичні бляшки-гудзики.

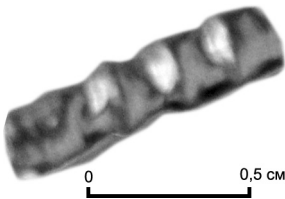

Рис. 6. Рубчаста пронизка.

З останніх автори згадують як аналогії рубчасті пронизки (рис. 6), грушоподібні (амфороподібні) підвіски (рис. 7), бляшки із зображенням хижаків. Також у монографії згадуються пластинки із зображенням мухи та павука. Наголошується на тому, що зображення комах є досить рідкісним сюжетом на бляшках зі скіфських курганів¹³.

Таким чином, прикраси з Мелітопольського кургану, частина з яких зберігається у колекції МКМ, продовжують привертати увагу дослідників, а деякі з серій і досі належать до числа рідкісних знахідок.

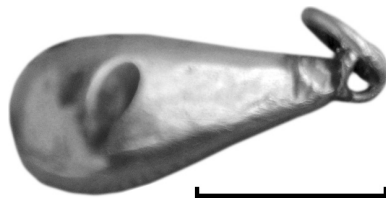

Рис. 7. Грушоподібна підвіска.

Примітки

- ¹ Тереножкин А.И. Мелитопольский курган / А.И. Тереножкин, Б.Н. Мозолевский. – К.: Наукова думка, 1988. – С.5; Тереножкин А.И. Скифский курган в Мелитополе / А.И.Тереножкин // Краткие сообщения Института археологии АН УССР. – 1955. – Вып. 5. – С. 23–34.
- ² Кулик Ф. Знайдені речі скіфських часів / Ф.Кулик // Радянський степ. – 1954. – 2 червня. – С. 4.
- ³ Тереножкін А. Скіфський курган в Мелітополі / А. Тереножкін // Радянський степ. – 1954. – 12 вересня. – С. 4.
- ⁴ Южнов К. В краєзнавчому музеї / К.Южнов // Радянський степ. – 1954. – 22 вересня. – С. 4.
- ⁵ Тереножкин А.И. Мелитопольский курган. – С. 233–237.
- ⁶ Мирошина Т.В. Скифские калафы / Т.В.Мирошина // Советская археология. – 1980. – № 1. – С. 41.
- ⁷ Ключко Л.С. Скифские налобные украшения VI-III вв. до н.э. / Л.С. Ключко // Новые памятники древней и средневековой художественной культуры. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 42.
- ⁸ Грібкова Г.О. Образ Афіни в ювелірному мистецтві Північного Причорномор'я / Г.О.Грібкова // Музейні читання. Матеріали наукової конференції “Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки”. 12–14 листопада 2007 р. – К., 2008. – С. 53.
- ⁹ Полин С.В. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-Западном Приазовье) / С.В.Полин, А.И.Кубышев. – К., 1997. – С. 45.
- ¹⁰ Триколенко О.В. Ажурні золоті платівки із зображенням маленьких степових істот (до вивчення знахідок з Мелітопольського кургану) / О.В.Триколенко // Музейні читання. Матеріали наукової конференції. Грудень 2000 р. – К., 2001. – С. 63–72.
- ¹¹ Триколенко О.В. Про центр виготовлення пластинок із зображеннями комах та тварин із скіфських курганів Північного Причорномор'я / О.В.Триколенко, С.Т.Триколенко // Музейні читання. Матеріали наукової конференції “Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки”. 15–17 листопада 2010 р. – К.: Фенікс, 2011. – С. 113–121.
- ¹² Фиалко Е.Е. Золотые бляшки из кургана Огуз / Е.Е.Фиалко // Российская археология. – 2003. – № 1. – С. 124–133.
- ¹³ Бидзиля В.И. Скифский царский курган Гайманова Могила / В.И.Бидзиля, С.В.Полин. – К.: Издательский дом “Скиф”, 2012. – С. 295, 302, 395, 477, 579.